

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВИДІВ ПЕРФЕКЦІОНІЗМУ ОСОБИСТОСТІ

В статті доведено, що провідним критерієм створення концепції перфекціонізму є багатовимірність його психологічної структури, що дозволили створити диференціацію видів перфекціонізму. В статті наголошується, що прагнення до високих стандартів саме по собі не є патологічним: індивід може отримувати задоволення від наполегливої праці, прагнення до саморозвитку, самовдосконалення, покращення результатів роботи, причому він приймає для себе факт наявності межі особистого самовдосконалення.

Ключові слова: перфекціонізм, особистість, глобальний перфекціонізм, парціальний перфекціонізм, прагнення до досконалості.

Постановка проблеми. Основною методологічною перешкодою на шляху до концептуалізації перфекціонізму в контексті загальнопсихологічного знання виступає відсутність теоретичної моделі, у рамках якої можливе представлення різних граней цього феномену в єдиному континуумі. Складність перфекціонізму як поняття, що використовується для опису прагнення особистості до самовдосконалення, полягає у його глобальності, оскільки даний вплив може охоплювати всі сфери життєдіяльності особистості, торкалися будь-яких сторін життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення феномену перфекціонізму пов'язується з такими іменами, як Д. Барнс, П. Гсвітг, Д. Джонсон, Дж. Ешбі, М. Моблі, В. Паркер, До. Райс, Р. Слені, Х. Стампф, Дж. Тріппі, Р. Фросг, Г. Флетт. У останні десятиліття на зміну традиційному уявленню про перфекціонізм як негативний феномен (Р. Hweitt, G. Flett, S. Blatt, B. Kerr, S. Peters, J. de Lise, R. Freeman, D. Bums, M. Adderholt-Elliot, B. Clark, S. Conarton) прийшов типологічний підхід, що припускає виділення «нормального» і «патологічного» типів перфекціонізму (К. Debrowski, I. Piechovsky, S. Peters та ін.). Аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень, присвячених проблемам перфекціонізму, дозволив нам сформулювати основні положення концепції перфекціонізму, які, на наш погляд, найбільш повно та різнобічно характеризують даний складний та неоднозначний феномен.

Мета статті - представити диференціацію видів перфекціонізму та дати їм змістовну характеристику.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Провідним критерієм створення концепції перфекціонізму є багатовимірність його психологічної структури. Виходячи з цього, ми підходимо до перфекціонізму як до психологічної властивості, яке в структурі особистості володіє відносною функціональною і структурною самостійністю ти виражається у прагненні суб'єкта бути досконалим, бездоганним будь де та будь у чому. Важливою теоретичною тезою нашого концептуального підходу до перфекціонізму є те, що прагнення до високих стандартів саме по собі не є патологічним: індивід може отримувати задоволення від наполегливої праці, прагнення до саморозвитку, самовдосконалення, покращення результатів роботи, причому він приймає для себе факт наявності межі особистого самовдосконалення. В даному контексті успіх приносить перфекціоністу задоволення, підвищує його самооцінку, або підтримує її на належному рівні.

Усе це дозволило нам виділити два види перфекціонізму: глобальний та парціальний, які відображають ступінь занурення особистості у перфекціоністські настанови. Кожний із цих видів перфекціонізму є складним, системно організованим психологічним феноменом, та відображає його склад, структуру і функції (під якими ми розуміємо співвідношення між середовищем або суб'єктивним простором і досліджуваною характеристикою). Даний підхід дозволяє нам розглядати перфекціонізм як єдність процесів диференціації та інтеграції.

Отже, глобальний перфекціонізм поділяється на автентичний, компенсаторний та невротичний: а парціальний - на інтерперсональний, аддиктивний та екзоперфекціонізм.

Зупинимось на кожному з цих видів.

Глобальний перфекціонізм (представлений у різних сферах життєдіяльності особистості).

и Автентичний перфекціонізм.

Особистість з ознаками глобального автентичного перфекціонізму усвідомлює свої переживання і почуття і здатна проживати і адекватно (без спотворень) виражати їх у спілкуванні з оточуючими. Деякі автори (наприклад, К. Роджерс [18]) та ін.) ототожнюють автентичність з такими її аспектами, як конгруентність (здатність усвідомлювати і переживати власний емоційний досвід) і прозорість (здатність неспотворено і точно виражати цей досвід у спілкуванні). Спираючись на ідеї К. Роджерса можна вважати, що глобальний автентичний перфекціонізм може проявлятися у спілкуванні як здатність людини відмовлятися від різних соціальних ролей, дозволяючи проявлятися справжнім, властивим тільки їй думкам, емоціям і поведінці (важливо, що в науці синонімом автентичності використовуються самоактуалізація (А.Маслоу[5]), свобода (Ф. Олпорт[7]), особистість, що повноцінно функціонує (Ф. Перлз[8], К. Роджерс[18]).

Прояв автентичного перфекціонізму може бути поодиноким, якщо людина не інтегрує своє переживання та досвід в процес своєї життєдіяльності. І навпаки, глобальний автентичний перфекціонізм особистості веде людину до більшої автентичності «по життю», - але, водночас, і робить її менш вільною. Аналогом глобального автентичного перфекціонізму є словосполучення «вірність самому собі» або «Здоровий перфекціонізм» (Д. Хамачек [17]): завдяки автентичним настановам у перфекціонізмі особистість відкриває для себе можливості прийняття людиною власних почуттів, усвідомлення свого права на відчуття, переживання, тобто, буття.

Важливо, що глобальний автентичний перфекціонізм пов'язаний не тільки з переживанням, але й із здійсненням людиною себе в нерозривному зв'язку із зовнішнім світом.

який можна розглядати як деяку стійку внутрішню позицію, завдяки якій людина може контактувати із зовнішнім світом, приймаючи і перетворюючи його.

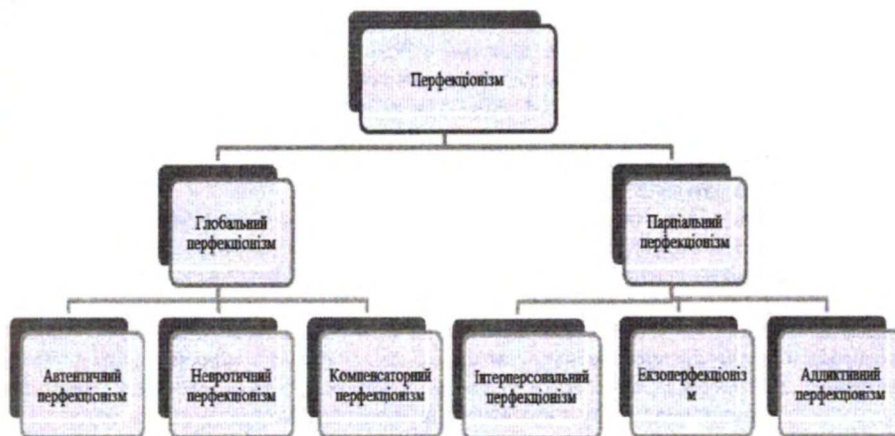

Рис.1. Диференціація видів перфекціонізму особистості

Отже, особистість автентичного перфекціоніста характеризується: здібністю відчувати глибоке задоволення на основі власних досягнень, підвищувати свою самооцінку: під час виконання завдання легким залученням до активності з урахуванням власних ресурсів та обмежень, азартом та концентрацією уваги на власних ресурсах.

п Компенсаторний перфекціонізм.

Даний вид перфекціонізму є одним з найбільш складних з точки зору формування механізмів поведінки суб'єкта, оскільки підтримка певного рівня «надійності» особистості як системи в цілому та окремих її компонентів складає суть складних і різноманітних процесів компенсації. На наш погляд, взагалі, компенсація як захисний механізм психіки є важливим підґрунтям перфекціонізму, оскільки в його основі лежать несвідомі спроби подолання реальних або уявних недоліків (З. Фрейд 110)]. Глобальність компенсаторного перфекціонізму підтверджується основними ідеями А. Адлера який розглядав компенсацію як життєву стратегію особистості. Компенсація, за А. Адлером, проявляється у вигляді додаткових, а іноді навіть наднормативних дій та зусиль, які застосовуються суб'єктом в діяльності та спілкуванні для «компенсації» його недоліків.

Прагнення до переваги та досконалості у компенсаторного перфекціоніста витікаючи з почуття неповноцінності, поєднується із соціальним інтересом, тобто, прагнення до досконалості у будь-чому має бути соціально позитивним, включати прагнення до

благополуччя усіх людей, але можливий і протилежний розвиток особистості, коли у людини, соціальний інтерес виражений недостатньо, вона егоїстична бореться за особисту перевагу і домінування над іншими, поглинена власними інтересами і самозахистом.

Компенсаторний перфекціонізм може розрізнятися за формою: може бути як соціально прийнятним, так і ні; прямим (спроба добитися успіху в тій області, де відчувається недолік), і непрямим (Р. Кочюнас [4]). М. Antony [12] та R. Swinson [12] виділяють наступну форму нерфекціоністської поведінки: obsесивні повторні перевірки власної діяльності, компульсивний пошук підтримки і схвалення з боку інших людей, постійне прагнення поправляти інших або надмірно тривало роздумувати перед ухваленням рішення; R. Frost [115], A. Turcotte [115], R. Heinberg [115]. J. Mattia [15] та ін. виділяють альтернативну поведінку - прокрастинацію початку діяльності або уникнення, оскільки кінцевий результат вже на початку роботи бачиться незадовільним.

и Невротичний перфекціонізм.

Поведінка невротичного перфекціоніста спонукається страхом перед неуспіхом (І. І. Грачова [3], Д. Хамачек[17], К. Хорні (І І та ін.). Побоюючись можливих помилок і невдач, особи з невротичним прагненням до досконалості часто не можуть приступити до справи і відкладають його початок (тобто, мають виражену прокрастинацію). Керуючись занадто високими очікуваннями від себе, вони перманентно переживають тривогу, сором і провину. В ході роботи їх увага сфокусована на власних недоліках і думках про можливу помилку. Вони позбавлені дару відчувати задоволення зробленим, навіть якщо з об'єктивною робота виконана добре. С. Блат також вважає, що «невротичний» перфекціонізм виникає з прагнення уникнути неуспіху [13]. Глибоко укорінені почуття неповноцінності і уразливості ввергають людину у нескінченне колог саморуйнівних надзусиль, і будь-яка справа або завдання перетворюються на черговий загрозливий виклик.

Результати досліджень G. Flett[14], P. Hewitt[14], K. Blankstein[14] також підтвердили, що високі стандарти у поєднанні із заборонаю на помилку і невдачу можуть мотивувати *деструктивні поведінкові стратегії*. Так, патологічний перфекціонізм взаємозв'язаний з цілим рядом дезадаптивних характеристик: ірраціональним мисленням, схильністю до самокритики, самозвинувачення і звинувачення інших, прокрастинацією, низькою ефективністю в професійній кар'єрі, неадаптивною учбовою мотивацією, пониженою здатністю до пошуку допомоги, наявністю інтерперсональних проблем, неадаптивними копингстратегіями, емоційною дезадаптацією, низькою самооцінкою, високим ризиком суїцидальної поведінки.

Отже основними характеристиками особистості із невротичним перфекціонізмом є: *перманентна невдоволеність* зробленим (отриманий результат ніколи не здається достатнім), до себе пред'являються дуже високі очікування, основний мотив поведінки - *страх невдачі*, схильність до переживання сильної тривоги, сорому, провини: схильність до уникнення (концентрація уваги на власних недоліках і думці про те, як би уникнути помилки).

➤ Парціальний перфекціонізм (інтерперсональний, аддиктивний, екзоперфекціонізм).

В психології і психіатрії термін «парціальність» широко використовують для характеристики нерівномірності розвитку тих або інших компонентів психічної діяльності. Одним з перших проблеми парціальності торкнувся Б. М. Теплов [9], який висунув припущення про те, що разом із загальними типологічними властивостями, що характеризують

нервову систему в цілому, існують часні (парціальні) психічні властивості. Пізніше проблему парціальності сформулював В. Д. Небиліцин [6], який визначив як її неспівпадання результатів вимірів одних і тих же властивостей при визначенні їх в різних ділянках, зонах і відділах великих півкуль мозку.

В контексті нашого дослідження під парціальністю ми розуміємо феномен, який виражається у неспівпадінні вираженості певних психологічних властивостей перфекціонізму в різних сферах життєдіяльності особистості. Відповідно, парціальність перфекціонізму може торкатися оточуючих людей, референтного оточення та світу в цілому.

➤ пінтерперсональний парціальний перфекціонізм, у першу чергу, спрямований на інших людей, передбачає підвищені вимоги до них, а іноді нереально завищені стандарти, очікування людської досконалості і постійне оцінювання інших. На думку Р. Hewitt та G. Flett, ці переконання і очікування відносно здібностей інших людей переважно стосуються значимих людей з близького оточення [14]. Як вважають автори, подібна вимогливість перфекціоніста породжує часті звинувачення на адресу інших людей, дефіцит довіри і почуття ворожості по відношенню до людей. М. Nabke і С. Flynn, наголосили, що для осіб з високими показниками перфекціонізма характерним є інтенсивне прагнення до досягнень у поєднанні з вороже-домінантним інтеріперсональним стилем [16].

К. Хорні описувала схильність перфекціоністів до очікувань бездоганності в поведінці інших людей, низьку толерантність до їхніх помилок і невдач [11]. Вона акцентує увагу на їх своєрідне сприйняття соціального світу як загрозового, предстапеного людьми, схильними до суворих оцінок і моментальних розчарувань при виконанні іншими діяльності на рівні, нижчому, ніж досконалий. На наш погляд, при описі інтеріперсонального перфекціонізма не враховувалися деякі важливі характеристики, наприклад, схильність до ревнощів щодо успіхів інших людей і порівняння себе з ними за принципом «Чужі досягнення - свідоцтво моєї неспроможності», оскільки ще А. Адлер [1] писав, що деякі перфекціоністи схильні порівнювати себе з оточенням і навіть з гороями минулого, та взагалі, особи з вираженим перфекціонізмом проживають своє життя в «режимі порівняння» себе з іншими, при цьому переживають відчуття власної «другосортності і неспроможності» (Н. Г. Гаранян [2]).

В дослідженнях Р. Hewitt і G. Fletty вибірці пацієнтів з депресивними розладами встановлені взаємозв'язки між перфекціонізмом і особистісними розладами, критерії яких включають труднощі взаємодії з людьми - нарцисичними, пасивно-агресивними, гістріонними, шизоїдними] 14].

➤ аддиктивний перфекціонізм відображає погребу особистості відповідати стандартам і очікуванням значимих інших, що може провокувати певну психологічну залежність від них (Р. Hewitt, G. Flett [14]). Важливо, що в даному випадку суб'єкт орієнтується тільки на високі стандарти, що тільки делегуються йому значимими іншими (суб'єктивне відчуття «примусу до досконалості»).

Для аддиктивного перфекціоніста подібна ілюзія створюється шляхом психологічної залежності від значимих людей, віє подібна залежність є обмеженою та малоефективною, порушує природні адаптаційні можливості на психофізіологічному рівні.

Цей параметр перфекціонізма відбиває суб'єктивне переконання в тому, що інші люди нереалістичні у своїх очікуваннях, схильні дуже строго оцінювати індивіда і чинити на нього тиск змусити бути досконалім; разом з цим, індивід переконаний у власній нездатності догодити іншим та психологічно залежить від них. Важливість цього параметра

підтверджується дослідженнями психосоціальних предикторів депресії у рамках концепції «емоційної експресивності». Ці роботи показати, що ризик рецидиву депресії дуже високий, якщо суб'єкт суб'єктивно сприймає свого чоловіка або дружину як дуже критичного. Передбачаюся, що даний перфекціонізм може мати безліч несприятливих наслідків у вигляді гніву, страху негативної оцінки, підвищеної значущості чужої уваги і схвалення.

и екзоперфекціонізм - спрямований до світу в цілому. Екзопсихічний компонент визначається ставленням особистості до зовнішнього середовища тобто до всієї сфери того, що протистоїть особистості і до чого вона може певним чином ставитися.

За Р. Hewitt і G. Flett основний психологічний зміст даного виду перфекціонізму може включати переконаність в тому, що у світі усе повинно бути точно, акуратно, правильно, причому усі людські і загальносвітові проблеми повинні отримувати правильне і своєчасне рішення [14]. Н. Г. Гаранян показала що в емпіричних дослідженнях не вдалося підтвердити взаємозв'язок цього виду перфекціонізму з симптомами депресії і тривоги, тобто, невротичний компонент в ньому виражений слабо[2].

Отже, парціальний перфекціонізм торкається оточуючих людей, референтного оточення та світу в цілому і поділяється на полісуб'єктний, аддиктивний та екзоперфекціонізм.

Висновки. Таким чином, основним критерієм створення концепції перфекціонізму є багатовимірність його психологічної структури, що дозволяє підходити до його вивчення як до психологічної властивості, яка в структурі особистості володіє відносною функціональною і структурною самостійністю та виражається у прагненні суб'єкта бути досконалим, бездоганим будь де та будь у чому. Прагнення особистості до високих стандартів саме по собі не є патологічним, індивід може отримувати задоволення від наполегливої праці, прагнення до саморозвитку, самовдосконалення, покращення результатів роботи, причому він приймає для себе факт наявності межі особистого самовдосконалення. Невротичні форми перфекціонізму виникають при неадекватному співвідношенні перфекціоністських тенденцій або їх непропорційному розвитку.

Виділено два види перфекціонізму: глобальний та парціальний, які відображають ступінь занурення особистості у перфекціоністські настанови. Кожний із цих видів перфекціонізму є складним, системно організованим психологічним феноменом, та відображає його склад, структуру і функції. Даний підхід дозволяє нам розглядати перфекціонізм як стіть процесів диференціації та інтеграції.

Література

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. - М.: Директ-Медиа 2008.-406 с.
2. Гаранян Н. Г. Перфекционизм и психические расстройства (обзор зарубежных эмпирических исследований) / Н. Г. Гаранян // Современная терапия психических расстройств. - 2006. - №1. - С. 31 - 40.
3. Грачева И. И. Уровень перфекционизма и содержание идеалов личности : дисс. на соиск. научной степени канд. психолог, наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Ирина Ивановна Грачева. - М., 2006. - 210 с.
4. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования/ Р.Кочюнас// М.: Академический проект, 1999. — 240 с.

5. Маслоу А. Психология бытия /А.Маслоу [пер.з англ. І.Д.Трифонова]. - М.: «Рсфлбук». - К.: «Ваклер», 1997. - 304с.
6. Небылицын В.Д. Психофизиологические исследования индивидуальных различий / В.Д. Небылицын. - М., 1976. - 336 с.
7. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / [Пер. с англ. Л. В. Трубицыной и Д. А. Леонтьева]; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. М.: Смысл, 2002.
8. Перлз Ф. Гештальт-семинары/Ф.Перлз// Перевод с англ. * М.: Институт Общегуманитарных исследований, 2007. - 352 с.
9. Тсплов Б.М. Избранные труды: В 2-х томах Т.1. / Б.М.Теплое// - М.: Педагогика 1985. - 329 с.
10. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе / пер. М. В. Вульф. А. А. Спектор/ Зигмунд Фрейд. — М.: АСТ, 2006. — 400 с
11. Хорни К. Новые пути в психоанализе : [пер. с англ. А. Боковикова] / Карел Хорни. - М.: Академический Проект, 2007. - 240 с.
12. Antony M., Svinson R. When perfect isn't good enough: strategies to cope with perfectionism. New York: Avon Books, 1998.
13. Blatt S. J. The destructiveness of perfectionism : Implications for the treatment of depression / S. J. Blatt // American Psychologist. - 1995. - Vol. 50 (12). - P. 1003 - 1020.
14. Flett G.L., Hewitt R. L., Blankstein K. R. The perfectionism cognitions inventory:reliability, validity, and association with depression. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, San Francisco, 1991.
15. Frost R.O., Turcotte T.A., Heimberg R.G., Mattia J.I., Holt C.S., Hope D.A. Reactions to mistakes among subjects high and low in perfectionistic concern over mistakes. Cognitive Therapy and Research. 1995, 19(2), 195-205.
16. Habke M., Flynn C. Interpersonal aspects of trait perfectionism // G. Flett. P. Hewitt (eds.). Perfectionism: Theory, research and treatment. Washington: Americ. Psychol. Association, 2002, p. 151-181.
17. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism / D. Hamachek // Psychology. - 1978.-Vol. 15(1).-P. 27-33.
18. Rogers K.R. Psychotherapy and personality change / K.R.Rogers, R.F.Dymond -Chicago, 1954. -344 p.

Транлітерація

1. Adler A. Praktika i teoriya individualnoy psihologii / A. Adler. - М. : Direkt-Media, 2008. - 406 с.
2. Garanyan N. G. Perfektsionizm i psichicheskie rasstroystva (obzor zarubezhnyih empiricheskikh issledovaniy) / N. G. Garanyan // Sovremennaya terapiya psichicheskikh rasstroystv. - 2006. - # I. - S. 31-40.
3. Gracheva I. I. Uroven perfektsionizma i sodcrzhanic idealov lichnosti : diss. na soisk. nauchnoy stepeni kand. psiholog. nauk : spets. 19.00.01 «Obschaya psihologiya, psihologiya lichnosti. istoriya psihologii» / Irina Ivanovna Gracheva. - М., 2006. - 210 с.
4. Kochyunas R. Osnovy psihologicheskogo konsultirovaniya/ R.Kochyunas// М.: Akademicheskii proekt, 1999. — 240 с.

5. Maslou A. Psihologiya byitiya /A.Maslou (pr.z angl. I.D.Trifonova). - M.: «Reflbuk». - K.: «Vakler», 1997.-304s.
6. Nebyilitsyin V.D. Psihofiziologicheskic issledovaniya individualnyih razlichiy / V.D. Nebyilitsvin. -M.. 1976.-336 s.
7. Olport G. Stanovlenie lichnosti: Izbrannyye trudyi / (Per. s angl. L. V. Trubitsynoy i D. A. Leonleva]; peči obsch. red. I). A. Leonteva. M.: Smyisl, 2002.
8. Perlz F. Geshtalt-seminaryi/F.Perlz// Perevod s angl. - M.: Institut Obschegumanitamyih issledovaniy, 2007. - 352 s.
9. Teplov B.M. Izbrannyye trudyi: V 2-h tomah T.I. / B.M.Teplov// - M.: Pedagogika, 1985. - 329 s.
10. Freyd Z. Osnovnyie psihologicheskie teorii v psihoanalize / per. M. V. Vulf, A. A. Spektor/ Zigmund Freyd. — M.: AST, 2006. — 400 s
11. Horni K. Novyye puti v psihoanalize : [per. s angl. A. Bokovikova] / Karel Homi. - M. : Akademicheskii Proekt, 2007. - 240 s.
12. Antony M., Swinson R. When perfect isn't good enough: strategies to cope with perfectionism. New York: Avon Books, 1998.
13. Blatt S. J. The destructiveness of perfectionism : Implications for the treatment of depression / S. J. Blatt // American Psychologist. - 1995. - Vol. 50 (12). - P. 1003 - 1020.
14. Flett G. L., Hewitt R. L., Blankstein K. R. The perfectionism cognitions inventory: reliability, validity, and association with depression. Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, San Francisco, 1991.
15. Frost R.O., Turcotte T.A., Heimberg R.G., Mattia J.I., Holt C.S., Hope D.A. Reactions to mistakes among subjects high and low in perfectionistic concern over mistakes. Cognitive Therapy and Research. 1995, 19(2), 195-205.
16. Ilabke M., **Flynn C.** Interpersonal aspects of trait perfectionism // G. Flett. P. Hewitt (eds.). Perfectionism: Theory, research and treatment. Washington: Americ. Psycho!. Association. 2002, p. 151-181.
17. Hamachek D. Psychodynamics of normal and neurotic perfectionism / D. Hamachek // Psychology. - 1978. - Vol. 15 (1). - P. 27-33.
18. Rogers K.R. Psychotherapy and personality change / K.R.Rogers, R.F.Dymond -Chicago, 1954. - 344 p.

Кононенко О.Н.

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ВИДОВ ПЕРФЕКЦИОНИЗМА ЛИЧНОСТИ

В статье доказано, что ведущий критерием создания концепции перфекционизма есть многомерность его психологической структуры, что позволило создать дифференциацию видов перфекционизма. В статье отмечается, что стремление к высоким стандартам само по себе не является патологическим: индивид может получать удовольствие от упорного труда, стремление к саморазвитию, самосовершенствованию, улучшение результатов работы, причем он принимает для себя факт наличия границы личного самосовершенствования.

Ключевые слова: перфекционизм, личность, глобальный перфекционизм, специальное перфекционизм, стремление к совершенству.

Копonenko O.I.

DIFFERENTIATION VARIETIES OF PERFECTIONISM OF PERSONALITY

The article proved that the leading criterion is creation of the concept of perfectionism multidimensionality of its psychological structure that allowed to create a differentiation of types of perfectionism. As it was in the article noted that the pursuit of high standards by itself is not pathological: the individual may enjoy hard work, commitment to self-development, self-improvement, improve performance, and it takes an existence boundaries of personal improvement.

Key words: *perfectionism, personality, global perfectionism, perfectionism partial, commitment to excellence.*

Кононенко Оксана Ивановна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри диференціальної і спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.